

Profesor Stanisław Ciesielski (1954–2020)

<https://doi.org/10.19195/1429-4168.24.24>

Dzięki swoim publikacjom o losach zesłańców polskich w Związku Radzieckim w okresie II wojny światowej profesor Stanisław Ciesielski stał się od początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku jednym z niekwestionowanych autorytetów w dziedzinie badań nad martyrologią ludności polskiej na wschodzie. W miarę udostępniania kolejnych materiałów źródłowych, pozwalających prowadzić dalsze badania, stał się autorytetem także w kwestii poznawania istoty i specyfiki funkcjonowania radzieckiego systemu totalitarnego w okresie dyktatury Stalina. Jego zainteresowania i fascynacje uczyniły Go także wytrawnym znawcą problematyki współczesnych konfliktów na Kaukazie, a zwłaszcza zagadnień związanych z wojną w Czeczenii. Trwająca trzydzieści lat aktywność naukowa w tym obszarze badawczym zaowocowała powstaniem wielu fundamentalnych prac stanowiących trwałą dorobek polskich badań wschodnich.

Profesor Stanisław Ciesielski całe swoje dorosłe życie związał z Wrocławiem i wrocławskim środowiskiem naukowym, pochodził jednak z Poznania, gdzie urodził się 25 kwietnia 1954 roku. Po maturze w 1974 roku trafił do Wrocławia, gdzie podjął studia w Instytucie Historycznym Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego, na kierunku historia o specjalności archiwalnej. Jako wyróżniający się student bardzo szybko zwrócił na siebie uwagę mentorów. Już od drugiego roku nauki studiował według programu indywidualnego pod kierunkiem prof. Wojciecha Wrześcińskiego.

Studia ukończył w kwietniu 1978 roku Jego praca magisterska na temat kwestii narodowej w myśli Kazimierza Kelles-Krauzy, napisana pod kierunkiem prof. Wrześcińskiego, Jego mistrza, a później wieloletniego przyjaciela, stała się punktem wyjścia do powstania obszernego artykułu naukowego. Zaraz po otrzymaniu dyplomu, w maju 1978 roku został zatrudniony w Instytucie Historycznym. Godząc pracę dydaktyczną z intensywnymi kwerendami źródłowymi, w ciągu czterech lat przygotował, nadal pod kierunkiem prof. Wrześcińskiego, dysertację doktorską *Tradycja w myśli politycznej polskiego ruchu socjalistycznego w latach 1939–1948*. Jej publiczna obrona odbyła się 15 listopada 1982 roku, a cztery lata później została opublikowana pod tytułem *Niepodległość i socjalizm. Tradycja w myśli politycznej polskiego ruchu socjalistycznego w latach 1939–1948* w prestiżowej serii „Historia Najnowsza” Państwowego Instytutu Wydawniczego.

Zatrudniony od 1983 roku na stanowisku adiunkta w Instytucie Historycznym UW, doktor Stanisław Ciesielski prowadził zajęcia między innymi z zakresu historii najnowszej oraz metodologii historii. Kolejny etap jego awansu naukowego to opublikowanie w 1990 roku rozprawy habilitacyjnej *Myśl polityczna komunistów 1939–1944*, która po pomyślnym odbyciu kolokwium pozwoliła mu na uzyskanie w tym samym roku stopnia doktora habilitowanego w zakresie historii (historia najnowsza Polski i powszechna).

Dzięki przemianom politycznym po 1989 roku, a także udostępnieniu wielu zbiorów archiwalnych w Związku Radzieckim i potem Rosji, stały się możliwe badania nowych obszarów i zagadnień traktowanych do tej pory w sposób marginalny lub zgoła przemilczanych. Szansę tę Stanisław Ciesielski wykorzystał, dostrzegając możliwość znaczącego poszerzenia swoich zainteresowań badawczych o zagadnienia dotyczące między innymi losów ludności polskiej deportowanej w latach II wojny światowej do ZSRR. Problematyka ta, wzbogacana o coraz to nowe zagadnienia badań wschodnich, stała się odtąd leitmotivem jego aktywności naukowej. W latach 1990–1994 stał na czele kilkusobowego zespołu badawczego zajmującego się kwestią życia codziennego ludności polskiej zesłanej w 1940 i 1941 roku w głąb Związku Radzieckiego. Efektem tych badań był — przygotowany wraz z ówczesnym doktorem Antonim Kuczyńskim oraz magistrami Grzegorzem Hryciukiem i Aleksandrem Srebrakowskim — obszerny tom *Życie codzienne polskich zesłańców w ZSRR w latach 1940–1946. Studia*, poświęcony najważniejszemu aspektom codziennej egzystencji zesłańców polskich w Związku Radzieckim w czasie II wojny światowej. W tym okresie została także wydana wraz z Grzegorzem Hryciukiem i Aleksandrem Srebrakowskim praca *Masowe deportacje radzieckie w okresie II wojny światowej* (I wydanie — 1993), będąca pierwszą tego typu monografią na rynku polskim, opartą na ujawnionych dokumentach z poradzieckich archiwów. Odbiła się ona echem nie tylko w środowisku polskich historyków — jest też cytowana przez autorów i naukowców z zagranicznych ośrodków naukowych. Logiczną konsekwencją podjęcia się badań nad radzieckim systemem represji była rozpoczęta w latach dziewięćdziesiątych efektywna współpraca Stanisława Ciesielskiego z redakcją „Biblioteki Zesłańca”, wydawanej przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze wraz z Stowarzyszeniem Wspólnota Polska, która zaowocowała opracowaniem przez niego kilku wspomnień sybirackich.

Kolejna książka Stanisława Ciesielskiego, *Polacy w Kazachstanie 1940–1946. Zesłańcy lat wojny*, poświęcona losom zesłańców polskich w Kazachstanie, uhonorowana nagrodą „Polityki” w 1996 roku, stała się — wraz z pozytywną oceną dorobku autora w sferze naukowej, dydaktycznej i organizacyjnej — podstawą nadania mu 12 czerwca 1997 roku tytułu profesora nauk humanistycznych. Dwa lata później, z dniem 1 grudnia 1999 roku, powołany został na stanowisko profesora zwyczajnego w Uniwersytecie Wrocławskim.

Dekada lat dziewięćdziesiątych była okresem ożywionej działalności nie tylko naukowej, ale i społecznej oraz organizacyjnej. Profesor Stanisław Ciesielski został między innymi członkiem Rady Naukowej Wrocławskiego Ośrodka Badań Wschodnich.

Pod Jego kierunkiem powstało wiele prac licencjackich, dyplomowych oraz magisterskich. Był także promotorem trzech prac doktorskich — Łukasza Kamińskiego, Grzegorza Waligóry i Piotra Sroki. Jego ranga naukowa decydowała o tym, iż wielokrotnie występował jako recenzent w przewodach habilitacyjnych oraz opinio-

wał wnioski profesorskie. Świadectwem autorytetu naukowego prof. Ciesielskiego może być fakt, iż był jednym z współautorów (obok Andrzeja Paczkowskiego i Wojciecha Materskiego) specjalnego raportu przygotowanego pod egidą Ministerstwa Sprawiedliwości na temat represji radzieckich wobec obywateli polskich w latach czterdziestych XX wieku.

Obszerny tom studiów poświęcony problematyce ewolucji struktury narodowościowej na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej w latach trzydziestych i czterdziestych XX stulecia, wydany w 2003 roku, był rezultatem dogłębnych badań przeprowadzonych w ramach realizowanego w latach 1999–2003 pod kierunkiem prof. Stanisława Ciesielskiego grantu naukowego „Przemiany narodowościowe na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1931–1948”. Warta szczególnej uwagi jest również edycja źródłowa, poświęcona przesiedleniom obywateli polskich z Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1944–1947 — przygotowana i opatrzona obszernym wstępem przez profesora Ciesielskiego — która doczekała się w 2006 roku także tłumaczenia na język niemiecki: *Umsiedlung der Polen aus den ehemaligen polnischen Ostgebieten nach Polen in den Jahren 1944–1947*.

W kolejnych dwóch dziesięcioleciach prof. Stanisław Ciesielski skupił swoje zainteresowania badawcze na Związku Radzieckim, działaniu radzieckiego aparatu represyjnego w latach 1929–1953, dziejach Kaukazu oraz historiografii epoki stalinowskiej, wydając wiele bogato udokumentowanych, oryginalnych monografii i syntez, niezwykle wartościowych i ważnych nie tylko dla polskiej historiografii.

Podstawowe znaczenie dla zrozumienia genezy wydarzeń oraz przebiegu konfliktu w Czechenii miała praca Stanisława Ciesielskiego *Rosja — Czechenia. Dwa stulecia konfliktu* (Wrocław 2003). W 2010 roku pojawiła się monografia *GUŁag radzieckie obozy koncentracyjne 1918–1953*, na temat kształtowania się i funkcjonowania Gułagu — radzieckiego systemu obozów pracy przymusowej w latach 1918–1953. Lata następne przyniosły trzy kolejne monografie składające się na obraz radzieckiej polityki represyjnej w okresie 1929–1953 (*Wróg jest wszędzie. Stalinowska polityka represyjna w latach 1928–1941*; *Polityka represyjna w ZSRR w latach II wojny światowej*; *Terror na co dzień. Polityka represyjna ZSRR 1945–1953*). Trudno przecenić także rangę oryginalnej analizy przesłanek, przebiegu i konsekwencji tak zwanej II rewolucji stalinowskiej w latach trzydziestych XX wieku. Kwintesencją sposobu podejścia do tematu prof. Ciesielskiego — erudycji połączonej z nowatorską interpretacją zjawiska — jest jego ostatnia praca: *Stalin a historia*.

Stanisław Ciesielski od samego początku związany był blisko z „Wrocławskimi Studiami Wschodnimi”, zasilając je regularnie swoimi znakomitymi tekstami.

Od 2000 roku kierował Zakładem Historii Europy Wschodniej Instytutu Historycznego UW, którego powstanie zainicjował. Inspirował nowe kierunki badań, zachęcając do dalszych, intensywnych prac nad dotychczasowymi obszarami zainteresowań. Widowym wyrazem znaczenia, rangi i roli, jaką odgrywał prof. Ciesielski we wrocławskim i ogólnopolskim świecie historyków, było powstanie książki jubileuszowej, przygotowanej z okazji sześćdziesiątej piątej rocznicy Jego urodzin, pod redakcją Małgorzaty Ruchniewicz, Aleksandra Srebrakowskiego i Grzegorza Hryciuka.

Praca naukowa była sensem Jego życia. Ostatnie zdania zapisał na kilka godzin przed śmiercią. Zmarł nagle 1 grudnia 2020 roku, w pełni sił twórczych, pozostawiając w bólu i smutku żonę Lidę, syna oraz ukochane wnuczki.

Był z pewnością osobą nieprzeciętną, ogarniętą pasją do historii. Wymagał wiele od siebie, ale na każdym kroku starał się zachęcać także i innych do sprostania wysokim standardom pracy naukowej. Obdarzony wiedzą i mądrością dzielił się nią chętnie, choć nie tylko w postaci pochwał, ale i krytyki — merytorycznej, często bardzo wyrozumiałej. Spoglądał na świat z dystansem, okiem dobrze poinformowanego optymisty, dostrzegając i z ironią komentując jego absurdy. Pozostanie po prof. Ciesielskim nie tylko Jego niezwykle bogaty, zróżnicowany i doceniany dorobek naukowy obejmujący kilkanaście monografii, wydawnictw źródłowych, dziesiątki studiów, artykułów i recenzji, ale także zapisany w pamięci wielu obraz znakomitego uczzonego i pełnego empatii człowieka.

Grzegorz Hryciuk
Aleksander Srebrakowski

Historyk z powołania. Aleksander Ilin (1956–2020)

<https://doi.org/10.19195/1429-4168.24.25>

W listopadzie 2020 roku środowisko badaczy historii Europy Środkowo-Wschodniej poniosło ciężką stratę. Odszedł z tego grona Aleksander Ilin — znawca historii Białorusi i Ukrainy, a zwłaszcza znakomity badacz dziejów Polesia w XIX i XX wieku.

Urodził się na Ukrainie, w Wierchniedniprowsku. Ukończył Uniwersytet Dniepietrowski, uzyskując wykształcenie matematyczne. Swoje życie związał Białorusią. W ostatnich latach pracował na Poleskim Uniwersytecie Państwowym w Pińsku. Karierę akademicką kontynuował w obszarze nauk ścisłych. Jego pasją przez ostatnich kilkadziesiąt lat była historia. Opublikował samodzielnie i we współautorstwie ponad 200 tekstów rozproszonych i około 10 książek. Wśród tych drugich były zarówno opracowania, jak i edycje tekstów źródłowych. Jego ustalenia dotyczące dziejów Pińszczyzny, tamtejszego ziemiaństwa, Kościoła prawosławnego, a wreszcie białoruskich, ukraińskich oraz polskich działaczy społecznych i politycznych, stały się ważnym elementem warsztatu dla historyków zarówno tego regionu, jak i ziem wschodnich dawnej, wielonarodowej Rzeczypospolitej. Wprowadził do obiegu czytelniczego i naukowego wiele materiałów źródłowych, pracowicie wyszukiwanych w archiwach polskich, białoruskich i ukraińskich. Książki dotyczące tak zwanego miejsca odosobnienia w Berezie Kartuskiej wejdą do kanonu historiografii poświęconej dziejom wewnętrznym Polski okresu międzywojennego. Ostatnia publikacja poświęcona temu zagadnieniu, wydana na Ukrainie wraz z Petro Mazurem — *Narysy istorii Bereza-kartuskowo konctaboru (lypen 1934–veresen 1939)*, przyniosła zupełnie nowe ustalenia i wcześniej nieznanne materiały źródłowe.

W ciągu ostatnich piętnastu lat miałem szczęście nie tylko współpracować z Aleksandrem Ilinem, ale także niekiedy obserwować go w trakcie codziennej, żmudnej pracy historyka, prowadzonej przezeń czy to we wrocławskim Ossolineum, czy to —